

PRACE GEOGRAFICZNE, zeszyt 128

Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ

Kraków 2012, 29–43

doi: 10.4467/20833113PG.12.003.0352

WYBRANE PROBLEMY REGIONALIZACJI FIZYCZNOGEOGRAFICZNEJ CENTRALNYCH KARPAT ZACHODNICH

Jarosław Balon

Selected problems of physico-geographical regionalization of the Central Western Carpathians

Abstract: The author presents an attempt to solve several problems of physico-geographical divisions in the Slovak part of the Carpathians. Different regionalizations (Hromádka 1956; Kondracki 1978; Mazur, Lukniś 1978, 1982; Czepe, German 1979; Balon et al. 1995; Balon, Jodłowski 2005) are discussed and then critically evaluated. New solutions proposed are based on the analysis of selected features of natural environment and guided by the principles described in the author's other paper (Balon 2000). The new course of the border between the *Mala Fatra* and the *Oravská Magura* should be delineated along the line: *Istebné – Istebnianka stream valley* – the pass (865 m. a.s.l.) between *Mračkovo* and *Opálené – Plešivský stream valley*. The physico-geographical status of the *Šipska Fatra massif* and the *Chočské Vrchy* was also the subject of the study. As a result of the analysis of the border between two basins, the *Liptovská Kotlina* and *Spišská Kotlina*, a separate physico-geographical region *Štrbský Divide* was distinguished. The physico-geographical status of the *Levočské Vrchy* was also taken into consideration. In the author's opinion those mountains form a macroregion together with the *Bachureň Mts.* and parts of the *Medzihorje Spišsko-Šarišské*. Selected issues presented in the paper indicate a need for a more detailed (to the level of microregion) physico-geographical regionalization of the Central Western Carpathians.

Keywords: physico-geographical regionalization, Western Carpathians, physico-geographical border

Zarys treści: W artykule autor ukazuje cztery problemy regionalizacji fizycznogeograficznej w słowackiej części Karpat. Należą do nich: granica pomiędzy Małą Fatrą a Magurą Orawską, przynależność fizycznogeograficzna Szypskiej Fatry, przynależność fizycznogeograficzna Szczyrbskiego Działu oraz ranga taksonomiczna Gór Lewockich. Omówiono dotychczasowe rozwiązania tych problemów przez autorów polskich i słowackich, dokonano krytycznej ich oceny i zaproponowano nowe rozwiązania.

Słowa kluczowe: regionalizacja fizycznogeograficzna, Karpaty Zachodnie, granica fizycznogeograficzna

Wprowadzenie

Centralne Karpaty Zachodnie (Kondracki 1978) należą do lepiej poznanych pod względem geograficznym obszarów środkowej części Europy. Jest to najwyższy wznoszący się i jeden z najbardziej interesujących regionów całego łuku Karpat. Z racji pogranicznego charakteru obszar ten jest przedmiotem studiów zarówno geografów słowackich (a w przeszłości również węgierskich i czeskich), jak i polskich. Ważnym przedmiotem zainteresowań geografów, a także krajoznawców i turystów jest podział regionalny tego obszaru. Spośród geografów słowackich zajmowali się tym m.in. J. Hromadka (1956), E. Mazur i M. Lukniš (1978, 1982) oraz P. Plesnik (1995), spośród polskich: M. Klimaszewski (1972), J. Kondracki (1978), Z. Czeppe i K. German (1979), J. Balon i in. (1995). Koniecznie należy wspomnieć, że tylko w niektórych pracach polskich (Kondracki 1978; Czeppe, German 1979; Balon i in. 1995) wyróżniane jednostki mają charakter fizycznogeograficzny, pozostałe to głównie jednostki geomorfologiczne (Hromadka 1956; Klimaszewski 1972; Mazur, Lukniš 1978, 1982) lub nawet fitogeograficzne (Plesnik 1995). Geokolodzy słowaccy wyróżniali jedynie krajobrazowe jednostki typologiczne (Mazur, Krippel, 1982), które mogą być przydatne w regionalizacji fizycznogeograficznej, ale takowej nie stanowią.

Należy dodać, że poza „transgraniczną” pracą J. Kondrackiego (1978) dokonywano regionalizacji tylko w obrębie poszczególnych krajów – Słowacji lub Polski.

Istnieje wiele rozbieżności w przebiegu granic, randze taksonomicznej jednostek, a także w nazewnictwie regionów stykających się z sobą wzdłuż granicy państwowej. Analizy tych rozbieżności dokonali M. Jodłowski i J. Balon (2005); ci sami autorzy w innej pracy zaproponowali jednolity podział fizycznogeograficzny, uwzględniający w miarę możliwości dotychczasowe podziały regionalne, zarówno polskie, jak i słowackie (Balon, Jodłowski 2005). Podział ten dotyczy jednak wyłącznie regionów pogranicznych i przeprowadzono go w skali przeglądowej. Od kilku lat przygotowywany jest przez polsko-słowacki zespół badawczy Atlas Tatr, którego celem jest m.in. ujednolicenie podziałów i wyróżnień stosowanych przez badaczy po obu stronach granicy państwowej. Tatry mają tam zostać przedstawione m.in. na tle obszarów sąsiadujących. W trakcie studiów nad fizycznogeograficznym podziałem otoczenia Łańcucha Tatrzańskiego stwierdzono występowanie kilku problemów regionalizacyjnych, które nie były sygnalizowane w dotychczasowych opracowaniach bądź też których rozstrzygnięcia są odmienne u różnych autorów.

Najważniejsze cztery z nich to: przebieg granicy pomiędzy Małą Fatrą a Magurą Orawską, przynależność fizycznogeograficzna Szypskiej Fatry, przynależność fizycznogeograficzna Szczyrbskiego Działu oraz ranga taksonomiczna Gór Lewockich. Celem autora było omówienie tych problemów i przedstawienie propozycji ich rozwiązania.

Granica fizycznogeograficzna Małej Fatry i Magury Orawskiej

Mała Fatra leży w Karpatach Centralnych, ma rangę mezoregionu i stanowi najdalej na północny wschód wysuniętą część makroregionu Łańcuch Małofatrzański (Kondracki 1978). Najwyższy szczyt Małej Fatry i jednocześnie całego makroregionu to Wielki

Fatrzański Krywań (1709 m n.p.m.). Magura Orawska jest daleko na południe wysuniętą częścią Beskidów Zachodnich, kulminującą szczytem Minczoł (1396 m n.p.m.). Magura Orawska należy więc do Karpat Zewnętrznych, a Mała Fatra do Karpat Centralnych. Granica między nimi ma zatem stosunkowo wysoką rangę taksonomiczną.

Ponieważ granica ta oddziela dwa blisko sąsiadujące z sobą grupy górskie, winna być prowadzona (Balon 2000) wzdłuż morfologicznych obniżień (dolin, żlebów, przez przełęcze) oddzielających od siebie grupy górskie. W przypadku jednostek wyższej rangi taksonomicznej obniżenia te powinny być uwarunkowane geologicznie. W rozpatrywanym przypadku istotą problemu jest wyraźna niezgodność granicy geologicznej i morfologicznej (ryc. 1). Podstawową cechą geologiczną Magury Orawskiej jest budujący to pasmo flisz magurski, co jest podstawą zaliczenia tego regionu do Beskidów Zachodnich. Z kolei Mała Fatra (Haško, Polak 1978) należy do typowych pod względem geologicznym masywów centralnokarpackich; występuje tu trzon krystaliczny, różnorodne i silnie sfałdowane skały mezozoiczne i – w strefie brzeżnej – paleogeńskie piaskowce i łupki, należące do wypełniającego kotliny śródgórskie fliszu centralnokarpackiego (w Polsce nazywanego niekiedy podhalańskim).

Ze względów morfologicznych narzucającą się granicą jest dolina Zazrivki, przecinająca cały masyw z północy na południe. Geologiczna granica (pomiędzy skałami mezozoicznymi typowymi dla Małej Fatry a fliszem magurskim) przebiega jednak kilka kilometrów bardziej na zachód. W dodatku do granicy geologicznej nie nawiązuje na dłuższym odcinku żadna dolina (ryc. 1). W dotychczasowej literaturze J. Kondracki nie opisuje przebiegu wspomnianej granicy; na podstawie zamieszczonej w pracy bardzo przeglądowej mapy można sądzić, że prowadzi ją doliną Zazrivki. Natomiast E. Mazur i M. Lukniš (1982) prowadzą wspomnianą granicę ściśle wzdłuż granicy geologicznej, nie zważając na fakt, że nie odpowiada ona żadnej granicy morfologicznej. Jest to o tyle dziwne, o ile celem autorów było wyróżnienie właśnie jednostek morfologicznych.

Rozpatrując szczegółowo tę sytuację, stwierdzamy, że nie ma możliwości wskazania granicy w pełni akceptowalnej jednocześnie z punktu widzenia budowy geologicznej i morfologii. Granice morfologiczne (doliny Zazrivki, Istebnianki, Orvisnika) w ogóle, albo tylko na krótkich odcinkach, przebiegają zgodnie z granicami geologicznymi. Granica geologiczna nie ma natomiast żadnego odzwierciedlenia w morfologii; nie spełnia zatem podstawowego kryterium granic fizycznogeograficznych – nie jest dostrzegalna w terenie. Przyjęta granica musi być zatem wynikiem pewnego kompromisu.

Można wskazać trzy główne możliwości poprowadzenia granicy fizycznogeograficznej pomiędzy Małą Fatrą a Magurą Orawską (ryc. 1):

- A. Przełomową doliną Zazrivki.
- B. Doliną potoku Istebnianka w górę jego biegu do miejsca, gdzie dolina zakręca ku wschodowi, następnie przez (niemającą nazwy) przełęcz (865 m n.p.m.) pomiędzy wzniesieniami Mrackovo i Opalene, w dół do doliny Plesivskiego Potoku.
- C. Doliną potoku Orvisnik w górę jego biegu, w jego przedłużeniu przez spłaszczenie grzbietu na wysokość ok. 925 m n.p.m., do górnego odcinka Istebnianki, nią w dół biegu do połączenia z granicą B i razem z nią dalej.

Teoretycznie można by poprowadzić granicę C nieco inaczej, w poprzek doliny Potoku Istebnianka, dalej na północ ku źródłom Plesnivskiego Potoku. Po drodze jednak pojawia się w tej linii wysoki grzbiet, a właściwie szczyt Opalene (1003 m n.p.m.). To zdaje się wykluczać taki wariant. Z podobnych powodów nie wchodzi w grę możliwość prowadzenia granicy następną na wschód doliną Lehotskiego Potoku, wyprowadza ona bowiem na wysoki grzbiet powyżej 1200 m n.p.m., w okolicach kulminacji Magury Orawskiej – szczytu Minczoł (1396 m n.p.m.).

Rozpatrując kolejno wskazane warianty, zauważamy, że wiele argumentów przemawia przeciwko wariantowi C. Przede wszystkim prowadzi on w poprzek dwóch grzbietów, i to blisko sąsiadujących z sobą. W rezultacie przyjęcia takiej granicy poza Magurą Orawską znajdzie się grzbiet Mackova i Ziaru, wyraźnie powiązany orograficznie z głównym grzbietem Magury Orawskiej, krajobrazowo (mimo miejscami innej budowy geologicznej) przypominający inne grzbiety Magury. Wreszcie, co wydaje się decydujące, poprowadzenie tędy granicy włącza w obręb Małej Fatry skały fliszu magurskiego. Otóż w budowie geologicznej żadnego z masywów centralnokarpackich (Tatry, Niżne Tatry, Wielka Fatra, Mała Fatra) nie występują skały jednostek magurskich. Pojawiają się one (i to w rzadkich przypadkach) jedynie w obrębie kotlin i obniżień.

Spośród pozostałych dwóch możliwości wariant A wydaje się najprostszy; dolina Zazrivki jest jedyną doliną przecinającą całe pasmo; naturalnym wydaje się, że po jej zachodniej stronie pozostaje Mała Fatra, po wschodniej – Magura Orawska. Jednak wówczas w obrębie Magury znalazłby się duży obszar (ponad 20 km²) – typowo centralnokarpackich – osadowych skał mezozoicznych. Zmuszałoby to do nowego zdefiniowania Magury Orawskiej z regionu typowego beskidzkiego na region przejściowy i pozwalałoby żywić wątpliwości, czy słusznie Magura Orawska zaliczana jest do Karpat Zewnętrznych. Ponadto jedną z istotnych cech Małej Fatry jest występowanie w jej obrębie dolin przełomowych (Wagu, Wratna), a także głęboko wcinających się w osadowy masyw gardzieli i jarów; taki właśnie krajobraz reprezentuje nie tylko dolina Zazrivki, ale i cały masyw Hrcovej Kecki, położony po jej wschodniej stronie. Stąd rozwiązanie A, pozornie najprostsze, nie wydaje się najlepszym.

Pozostaje granica B, położona między wariantami A i C. W odróżnieniu od granicy C pozostawia ona całość skał fliszu magurskiego w obrębie Magury Orawskiej, a jednocześnie (w odróżnieniu od granicy A) lokuje w obrębie Małej Fatry zbliżony do niej charakter krajobrazu masyw Hrcovej Kecki i przełomową dolinę Zazrivki. Granica ta przebiega wzdłuż dwóch wyraźnych dolin i przechodzi z jednej do drugiej poprzez wyraźną (choć nienazwaną) przełęcz. Właściwie jedynym argumentem przeciw

Fig. 1. The border between the Mala Fatra and the Oravska Magura

Explanations: 1 – areas built of Magura flysch, 2 – areas built of Central Carpathian flysch, 3 – areas built of Mesozoic sedimentary rocks, 4 – streams, 5 – ridges, 6 – northern and southern borders of the Mala Fatra and those of the Oravska Magura: Y – with the Kysucka Vrchovina, X – with the Podhale macroregion and that of the Tatra Ridge, 7 – possible variants (A, B, C) of the border between the Mala Fatra and the Oravska Magura (describes in the paper), 8 – settlements, 9 – peaks

wariantowi B jest pozostawienie po wschodniej stronie granicy niewielkiego fragmentu skał mezozoicznych, budujących grzbiet Mackov-Ziar. Ale warto zauważyć – czego nie oddaje z racji koniecznego uproszczenia ryc. 1 – że w obrębie zachodniej części Magury Orawskiej występują liczne, choć niewielkie okna tektoniczne (Haško, Polak 1978), w obrębie których pojawiają się na powierzchni mezozoiczne skały osadowe. Można uznać, że jest to specyficzna cecha Magury Orawskiej jako regionu fizycznogeograficznego. W tej sytuacji wspomniany grzbiet Mackov-Ziar można uznać za jedno z owych okien, tyle że przylegające do sąsiedniego regionu.

Wydaje się zatem, że fizycznogeograficzna granica pomiędzy Małą Fatrą a Magurą Orawską winna przebiegać doliną potoku Istebnianka, przez przełęcz (865 m n.p.m.) pomiędzy wzniesieniami Mrackovo i Opalene do doliny Plesivskiego Potoku.

Przynależność fizycznogeograficzna Szypskiej Fatry

Szypska Fatra¹, kulminująca na wierzchołku Szypa (1169 m n.p.m.), to grupa górską położoną w widłach Wagu i jego dopływu Orawy. Od Małej Fatry oddzielona jest wąską, przełomową doliną Orawy, od Wielkiej Fatry – szerszym przełomem Wagu, od masywu Wielkiego Chocza (1611 m n.p.m.), kulminacji Gór Choczańskich, przełęczą Brestowa (720 m n.p.m.) i dolinami potoków schodzącymi na północ i południe spod tej przełęczy (ryc. 2).

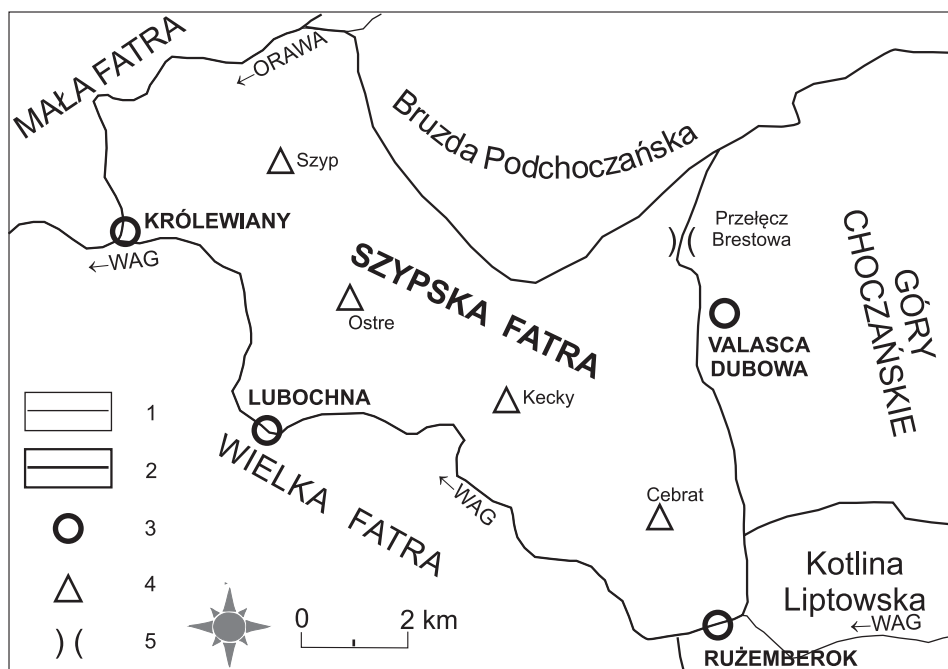
Problemem jest tutaj przynależność tej grupy górskiej (o randze mikroregionu) do większego regionu fizycznogeograficznego. J. Kondracki (1978) uważa ją za zachodnią część Gór Choczańskich, a zatem makroregionu Łańcuch Tatrzański. Natomiast E. Mazur i M. Lukniš (1982) zaliczają ją do mezoregionu² Wielkiej Fatry, a zatem Łańcucha Wielkofatrzańskiego. Poglądu tego nie potwierdzają geolodzy zamykający Wielką Fatrę na dolinie Wagu (Polak i in. 1997). W niektórych opracowaniach przewodnikowych Szypska Fatra jest z kolei opisywana wspólnie z Małą Fatrą; być może dlatego, że najwyższa część Szypskiej Fatry należy do otuliny parku narodowego Małej Fatry.

Szypska Fatra może zatem należeć do trzech różnych mezoregionów fizycznogeograficznych: Gór Choczańskich, Wielkiej Fatry i Małej Fatry. Rozważmy główne argumenty za i przeciw przynależności Szypskiej Fatry do tych regionów.

Szypska Fatra na pewno (mimo zbieżności części nazwy i położenia w otulinie parku narodowego) nie jest częścią Małej Fatry; oba regiony cechują się zdecydowanie odmiennymi cechami krajobrazowymi. W odróżnieniu od Szypskiej Fatry Mała Fatra ma trzon krystaliczny na powierzchni i formy polodowcowe; wyższe wysokości bezwzględne w Małej Fatrze skutkują m.in. występowaniem większej liczby pięter fizycznogeograficznych. Ponadto Szypską i Małą Fatrę oddziela od siebie wyraźna granica.

¹ W oryginale: Šipska Fatra.

² W celu ujednolicenia rozważań przyjęto polskie nazwy szczebli taksonomicznych dla wydzieleni słowackich: polski makroregion to słowacka *oblasť*, mezoregion to *celok*, mikroregion to *podcelok*.

Ryc. 2. Położenie Szypskiej Fatry na tle sąsiadujących jednostek fizycznogeograficznych

Objaśnienia: 1 – rzeki, 2 – granice regionów, 3 – miejscowości, 4 – szczyty, 5 – przełęcze

Fig. 2. Location of the Šipska Fatra Massif versus neighbouring physcogeographical units

Explanations: 1 – rivers, 2 – boundaries of the regions , 3 – settlements, 4 – peaks, 5 – passes

Bardziej godne rozważenia są argumenty lokujące Szypską Fatrę w obrębie Wielkiej Fatry, choć ważnym argumentem przeciw jest wyraźna granica oddzielająca oba regiony. Argumentami za są natomiast położenie Szypskiej Fatry w przedłużeniu pasma Wielkiej Fatry i pewne wspólne cechy budowy geologicznej, a także występowanie po północnej stronie doliny Wagu tego samego typu krajobrazu (średniogórsko-leśnego³) co po stronie południowej w obrębie Wielkiej Fatry (Mazur, Krippel 1982). Jednak taki typ krajobrazu występuje również w innych, położonych dalej na wschód, częściach Gór Choczańskich, a także, na przykład, w północnej części Tatr Niżnych, z czego nie wynika wcale, że tworzą one wspólny region z Wielką Fatrą. Warto też

³ W oryginale: hornatinova a vysočinova kraina s primarnou skladbou drevin.

zauważyć, że wspólne cechy budowy geologicznej Szypska Fatra ma również z Górami Choczańskimi (Gross i in. 1993), a nawet zbieżność tego elementu środowiska jest tu większa (w Wielkiej Fatrze występuje trzon krystaliczny, którego na powierzchni brak zarówno w Szypskiej Fatrze, jak i w Górach Choczańskich).

Inne cechy środowiska też wskazują na silniejsze związki Szypskiej Fatry z Górami Choczańskimi. Są to zbliżone wysokości bezwzględne i związany z nimi układ piętrowości środowiska; występowanie izolowanych masywów oraz asymetria północ-południe. Szypska Fatra ponadto łączy się z Górami Choczańskimi grzbietem, podczas gdy od Wielkiej Fatry (i Małej zresztą też) oddziela ją wyraźne obniżenie dolinne. Jedynym argumentem przeciwko przynależności Szypskiej Fatry do Gór Choczańskich zdaje się jej tradycyjna nazwa, sugerująca związki z którąś z innych „Fatr”.

Wydaje się zatem bezdyskusyjne, że – zgodnie z poglądami J. Kondrackiego (1978) – mikroregion Szypska Fatra stanowi zachodnią część mezoregionu Góry Choczańskie.

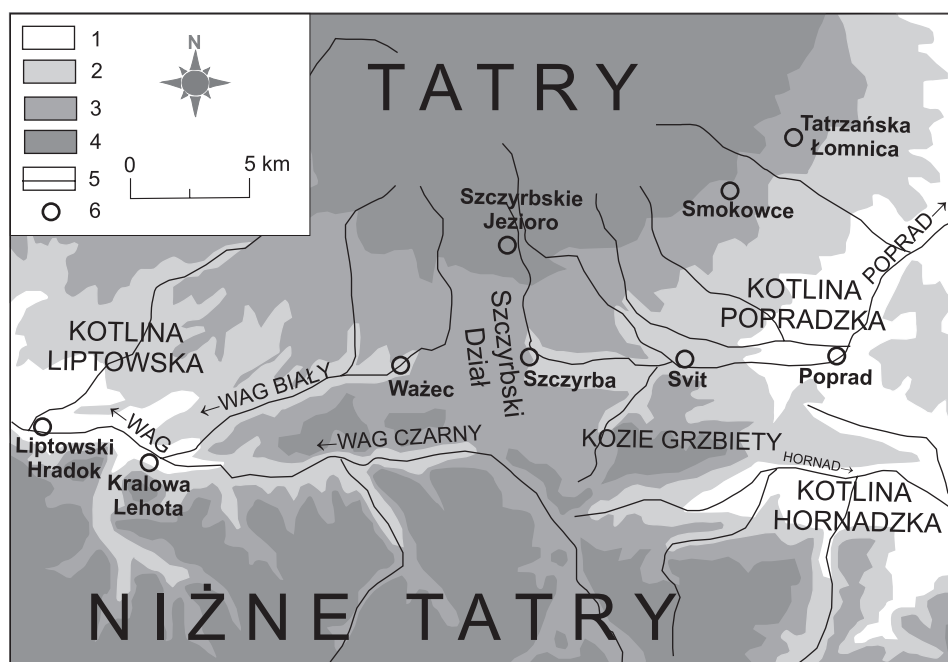
Ranga taksonomiczna i przynależność fizycznogeograficzna Szczyrbskiego Działu

Szczyrbski Dział stanowi poprzeczne, wododzielne wzniesienie wciągającym się równoleżnikowo Obniżeniu Liptowsko-Spiskim (makroregion fizycznogeograficzny w podziale J. Kondrackiego [1978]). Szczyrbski Dział oddziela od siebie dwie kotliny: Liptowską na zachodzie (odwadnianą przez Wag) i Popradzką na wschodzie (odwadnianą przez Poprad), a jednocześnie stanowi rodzaj pomostu łączącego Tatry na północy i Niżne Tatry na południu (ryc. 3). Wzdłuż Szczyrbskiego Działu biegnie główny europejski wododział, a także ważna granica etnograficzna (pomiędzy Liptowem a Spiszem) oraz administracyjna (pomiędzy krajem, czyli województwem żylińskim a preszowskim).

W cytowanym tu podziale J. Kondrackiego poszczególne kotliny: Liptowska, Popradzka, a także Hornadzka stanowią odrębne mezoregiony fizycznogeograficzne. Kotliny Liptowska i Popradzka sąsiadują z sobą, a granica między nimi przebiega właśnie linią wododzielną Szczyrbskiego Działu. Takie poprowadzenie granicy dwóch kotlin jest dość wygodne i wydaje się logiczne, jednak przy próbie podzielenia mezoregionów na mniejsze jednostki (mikroregiony) okazuje się, że obszary po obu stronach wododziału reprezentują ten sam typ krajobrazu (Mazur, Krippel 1982).

Pokazuje to podział obu kotlin na mikroregiony, przeprowadzony przez E. Mazura i M. Lukniša (1982). W zachodniej części Kotliny Popradzkiej wyróżniają oni odrębny mikroregion, którego nazwę można dosłownie przetłumaczyć jako „Szczyrbska Pagórkowość” (Pagóry Szczyrbskie⁴). Analogiczny region „Hybiańska Pagórkowość”

⁴ Słowackie słowo *pahorkatina* oznacza „pagórkowość”; w języku polskim zespoły niskich wzniesień nazywane są pagórami lub działami. Słowo pogórze mniej tu pasuje, gdyż zwykle odpowiada ono słowackiemu terminowi „*vrchovina*”.

Ryc. 3. Położenie Szczyrbskiego Działu

Objaśnienia: 1 – obszary położone poniżej 700 m n.p.m., 2 – obszary położone od 700 do 850 m n.p.m., 3 – obszary położone od 850 do 1000 m n.p.m., 4 – obszary powyżej 1000 m n.p.m., 5 – ciek, 6 – miejscowości

Fig. 3. Location of the Štrbský Divide

Explanations: 1 – altitudes below 700 m. a.s.l., 2 – altitudes between 700 and 850 m. a.s.l., 3 – altitudes between 850 and 1000 m. a.s.l., 4 – altitudes over 1000 m. a.s.l., 5 – streams, 6 – settlements

(Pagóry Hybiańskie⁵) wyróżniają oni z drugiej strony wododziału, jako część Kotliny Liptowskiej. Warto zauważyć, że oba mikroregiony są praktycznie identyczne pod względem cech środowiska przyrodniczego; stąd granica między nimi, będąca również granicą Kotliny Liptowskiej i Popradzkiej, oddziela obszary identyczne krajobrazowo. Można by uznać, że linia wododzielna Szczyrbskiego Działu stanowi (Widacki 1981) przykład granicy dzielącej, a zatem takiej, która – posiadając cechy odmienne – oddziela dwa obszary o identycznych cechach. Jednakże warto zwrócić uwagę, że – poza nieznacznie wyższymi wysokościami i występowaniem wododziału – pozostałe cechy środowiska przyrodniczego obu mikroregionów i dzielącego je wododzielnego obszaru są praktycznie jednakowe. Oba mikroregiony powinny zatem (wraz z dzielącym je wo-

⁵ Jak wyżej.

dodziałem) zostać połączone we wspólną jednostkę fizycznogeograficzną, którą roboczo możemy nazwać Szczyrbskim Działem. Tak rozumiany region zajmuje łącznie duży obszar, od okolic Kralowej Lehoty na zachodzie po okolice Svitu na wschodzie.

Pojawia się jednak kolejny problem – jakiej rangi taksonomicznej jest to jednostka? Jeśli jest mikroregionem, to do którego z mezoregionów go zaliczyć, czy do Kotliny Popradzkiej, czy też do Liptowskiej? Obie decyzje będą arbitralne i w sumie nielogiczne; zachodnia część Szczyrbskiego działu na pewno nie należy do Kotliny Popradzkiej, a wschodnia na pewno nie należy do Kotliny Spiskiej. Dodajmy, że analogiczna sytuacja występuje między Kotliną Popradzką a Kotliną Hornadzką (na wschód od miasta Poprad); tam również występuje stosunkowo rozległy wododzielny obszar, zwany przez E. Mazura i M. Lukniša (1982) Vrbovską Pahorkatiną (Pagóry Wierzbowskie lub Pogórze Wierzbowskie⁶).

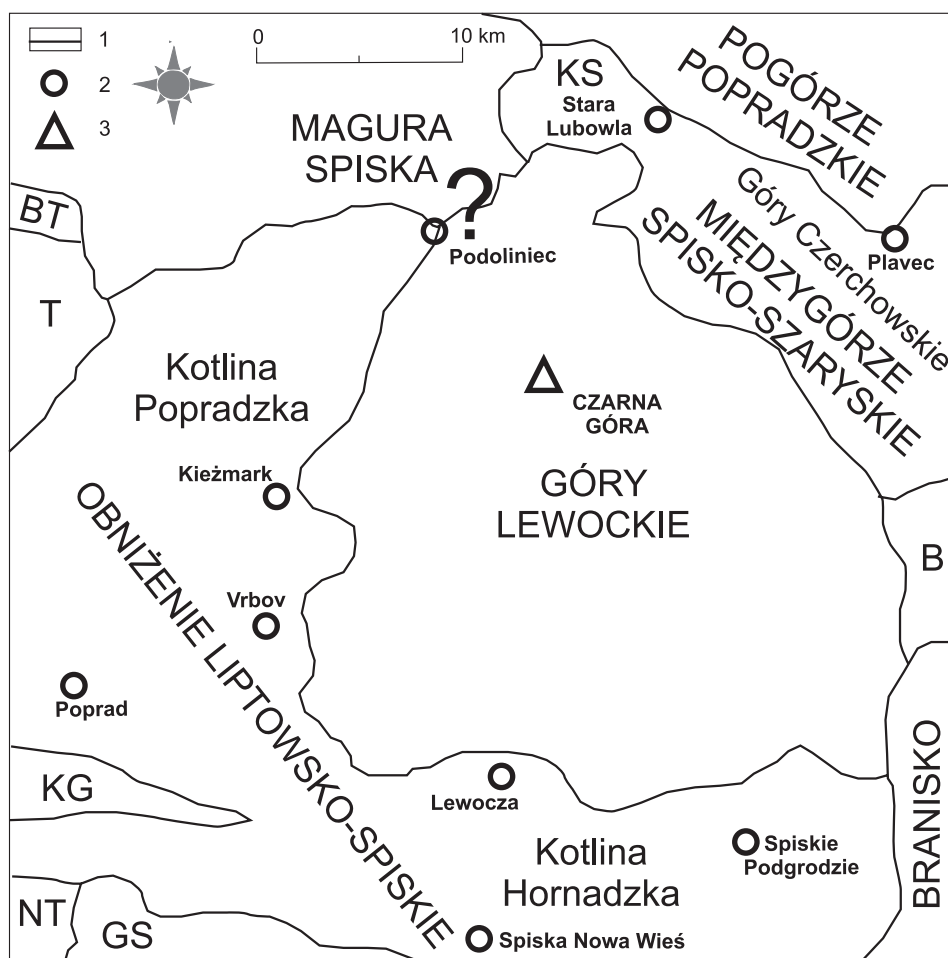
Wydaje się, że najlepszym rozwiązaniem będzie nadanie Szczyrbskiemu Działowi rangi mezoregionu fizycznogeograficznego. Wtedy w obrębie makroregionu Obniżenie Liptowsko-Spiskie będą naprzemiennie występować mezoregiony kotlin (Liptowskiej, Spiskiej, Hornadzkiej) i wzniesień wododzielnych między nimi (Szczyrbski Dział, Pagóry Wierzbowskie). Natomiast wytyczenie granic Szczyrbskiego Działu wymaga bardziej szczegółowych studiów terenowych. Jest to tym bardziej niezbędne, że granica oddzielająca Tatry od Obniżenia Liptowsko-Spiskiego nie jest jeszcze na tym odcinku szczegółowo wyznaczona.

Przynależność fizycznogeograficzna Gór Lewockich

Góry Lewockie stanowią wyraźnie wyodrębniający się wśród otoczenia (ryc. 4) region fizycznogeograficzny o charakterze gór średnich. Najwyższy ich szczyt, Czarna Góra, wznosi się na wysokość 1289 m n.p.m., podczas gdy dna otaczających pasmo kotlin leżą na wysokości 500–700 m n.p.m. Góry Lewockie są zbudowane ze skał fliszu centralnokarpackiego – tego samego, który występuje w otaczających go kotlinach. Jednak w tym miejscu skały te zostały wydźwignięte blokowo wzdłuż uskoku, które dziś oddzielają Góry Lewockie od Kotlin Hornadzkiej (na południu) i Spiskiej (na zachodzie), a także od należącego już do Rudaw Słowackich pasma Branisko (na południowym wschodzie). Od północnego wschodu Góry Lewockie sąsiadują z regionem, który (według geografów słowackich) nosi nazwę Międzygórze Spisko-Szaryskie⁷. Jest to region o złożonej strukturze wewnętrznej, którego północno-wschodnia część jest zbudowana ze skał fliszu magurskiego, a południowo-zachodnia – z fliszu centralnokarpackiego. W miejscu tego regionu J. Kondracki (1978) prowadzi granicę pomiędzy Górami Czerchowskimi a Górami Lewockimi i północno-zachodnią jego część (Kotlina Starolubowlańska) włącza do Kotliny Popradzkiej.

⁶ Polską nazwą miejscowości Vrbov jest Wierzbów.

⁷ W oryginale Spissko-Šaryšské Medzihorie.

Ryc. 4. Góry Lewockie jako region fizycznogeograficzny

Objaśnienia: B – Bachuren, BT – Bruzda Podtatrzańska, GS – Góry Straceńskie (Słowacki Raj), KG – Kozie Grzbiety, KS – Kotlina Starolubowlańska, NT – Niżne Tatry, T – Tatry. Znakiem zapytania zaznaczono (omawiany w tekście) problem granicy pomiędzy Górami Lewockimi a Magurą Spiską

Fig. 4. Levočské Vrchy as a physico-geographical region

Explanations: B – Bachureň Mts., BT – Podtatranska Brazda, GS – Slovenský Raj, KG – Kozie Chrbty, KS – Lubovnianska Kotlina, NT – Nízke Tatry, T – Tatra Mts. The question mark refers to the problem (discussed in the text) of the boundary with Levočské Vrchy and Spišská Magura

Zarówno J. Kondracki (1978), jak i E. Mazur i M. Lukniś (1978, 1982) nadają Górą Lewockim rangę mezoregionu. Problemem jest natomiast przynależność tego mezoregionu do jednostki wyższego rzędu – makroregionu. J. Kondracki (1978) zalicza Góry Lewockie do Obniżenia Liptowsko-Spiskiego, natomiast E. Mazur i M. Lukniś (1982) włączają Góry Lewockie do rozległego makroregionu „Podgórsko-Magurskiego”. Do tej jednostki zaliczają obszary zbudowane głównie ze skał fliszu centralnokarpackiego, położone na północ i wschód od Tatr (lecz bez Kotliny Popradzkiej), wraz z Kotliną Orawską, Magurą Spiską, a także obniżeniem (Międzygórze Spisko-Szaryskie) pomiędzy Górami Lewockimi a Górami Czerchowskimi. Obszary te odpowiadają w polskich wydzieleniach (Klimaszewski 1972; Kondracki 1978; Czeppe, German 1979; Balon i in. 1995; Balon, Jodłowski 2005) makroregionowi Podhale (Kotlina Podhala, Obniżenie Orawsko-Podhalańskie), ale region ten nie sięga tak daleko na południowy wschód, a poza tym obejmuje też Pieniny, które Słowacy (Mazur, Lukniś, 1978) włączają do Beskidów. Warto zaznaczyć, że J. Kondracki (1978) traktuje Góry Lewockie jako płaskowyż rozczłonkowany erozyjnie, geografowie słowaccy zaś po prostu jako pasmo górskie (Mazur, Lukniś 1978). Wydaje się, że ta odmienność podejścia ma wpływ na ich decyzje co do przynależności taksonomicznej tego regionu.

Rozstrzygnięcie tego problemu powinno być jednak poprzedzone rozważaniem jednego zagadnienia szczegółowego, zasygnalizowanego znakiem zapytania na rycinie 4. Otóż J. Kondracki (1978) i jego śladem inni autorzy (Balon, Jodłowski 2005) przedłużają Kotlinę Popradzką wzdłuż biegu Popradu aż w okolice Starej Lubowli. Natomiast J. Mazur, M. Lukniś (1982) kończą Kotlinę Popradzką w okolicach Podolińca, wyróżniając odrębną Kotlinę Starolubowlańską, zaliczając ją jako mikroregion do mezoregionu Międzygórze Spisko-Szaryskie. Odcinek doliny Popradu na wschód od Podolińca został potraktowany jako dolina przełomowa pomiędzy Magurą Spiską a Górami Lewockimi.

Które z rozwiązań jest bardziej poprawne, można rozstrzygnąć jedynie na podstawie morfologii terenu, gdyż budowa geologiczna całego obszaru jest praktycznie identyczna; wszędzie występuje flisz centralnokarpacki, przy czym w obrębie Gór Lewockich i Magury Spiskiej jest on tektonicznie wypiętrzony, w obrębie obniżeń zaś – nie. Otóż analiza rzeźby wskazuje, że rozwiązanie J. Mazura i M. Lukniśa (1982) wydaje się bardziej poprawne. Dolina Popradu na wschód od Podolińca jest wąska i kręta; a jej dno leży na wysokości od 540 do 560 m n.p.m. Wcina się ona ponad 300 m pomiędzy wzniesienia należące do Magury Spiskiej (Vrch Anny 816 m n.p.m.) i Gór Lewockich (Kotnik 882 m n.p.m.). Morfologia tej doliny wskazuje na jej przełomowy charakter; jest to zapewne przełom antecedentny. Można zatem przyjąć, że Góry Lewockie (ryc. 4) sąsiadują bezpośrednio z Magurą Spiską, tak jak sugerowali to autorzy słowaccy, a nie są od niej oddzielone Kotliną Popradzką, jak to ujęto w dotychczasowych podziałach polskich.

Wracając do przynależności fizycznogeograficznej Gór Lewockich, widzimy aż cztery możliwości rozwiązania tego problemu:

1. Uznanie, za J. Kondrackim (1978), że Góry Lewockie są częścią Obniżenia Liptowsko-Spiskiego.

2. Zaliczenie Gór Lewockich (za Mazurem, Luknišem 1982) do regionu Podhale rozumianego szerzej niż w polskiej podziałach.
3. Uznanie, że Góry Lewockie tworzą odrębną jednostkę o randze makroregionu.
4. Wyróżnienie odrębnego makroregionu, w skład którego wchodziłyby Góry Lewockie wraz z innymi regionami.

Wariant pierwszy budzi zrozumiałe zastrzeżenia. Podstawową cechą Obniżenia Liptowsko-Spiskiego jest naprzemienne występowanie kotlin i relatywnie niskich obszarów wododzielnych między nimi. Góry Lewockie, o charakterze gór średnich, wyraźnie do tego schematu nie pasują, a jedynym argumentem za jest sąsiedztwo z kotlinami Popradzką i Hornadzką oraz wspólny rodzaj skał (flisz centralnokarpacki) budujących te regiony. Ale te same skały budują też choćby Magurę Spiską czy Bachuren, które nie wchodzą w obręb Obniżenia Liptowsko-Spiskiego.

Wariant drugi budzi nieco mniejsze zastrzeżenia. Podhale zawiera bowiem w swoim obrębie regiony o różnym charakterze, nie tylko obniżenia, ale i góry Pieńiny, a także wysoko wzniesione, zbudowane również z fliszu centralnokarpackiego, obszary o rzeźbie pogórskiej (Pogórza Przedtatrzańskie) i górskiej (Magura Spiska). Przy uznaniu występowania wspólnej granicy wzdłuż przełomowej doliny Popradu znika problem braku spójności terytorialnej (Kondracki 1976). Poważnym problemem jest natomiast silne wysunięcie Gór Lewockich na południowy wschód, szczególnie że zapewne należałoby konsekwentnie zaliczyć do Podhala inne w tej okolicy obszary zbudowane z fliszu centralnokarpackiego, a zatem część Międzygórza Spisko-Szaryskiego (przynajmniej Kotlinę Starolubowlańską) i zapewne także Bachuren. Taki makroregion byłby wyjątkowo dużych rozmiarów; cechowałby się jeszcze mniejszą niż obecne Podhale jednolitością wewnętrzną i – co nie jest bez znaczenia – sięgałby daleko poza obręb historyczno-etnograficznego Podhala. Gdyby przyjąć istnienie takiego makroregionu, należałoby mu nadać inną nazwę, której trafne wymyślenie nie jest wcale łatwe.

Wariant trzeci wydaje się najprostszy i przy tym rozwiązuje on wiele problemów sygnalizowanych przy omówieniu poprzednich wariantów. Pozostaje jednak zasadnicze pytanie, czy wielkość i odrębność fizycznogeograficzna Gór Lewockich jest tak wielka, że zasługuje (obok Łańcucha Tatrzańskiego, Obniżenia Liptowsko-Spiskiego, Podhala, Beskidów Zachodnich czy Rudaw Słowackich) aż na rangę makroregionu. Wydaje się, że jednak nie.

Wariant czwarty częściowo likwiduje wady wariantu drugiego i trzeciego, przy zachowaniu części ich zalet. Otóż po połączeniu z Górami Lewockimi obszarów położonych od nich na wschód i częściowo na północ, a zbudowanych z fliszu centralnokarpackiego, zatem należących do Karpat Centralnych – powstałby region, który mógłby mieć rangę makroregionu. Prócz Gór Lewockich należałaby do niego rozległa grupa górską Bachuren i ta część Międzygórza Spisko-Szaryskiego, która jest zbudowana z fliszu centralnokarpackiego. Szczegółowe wyznaczenie północno-wschodniej i wschodniej granicy tego regionu wymagałoby bardziej szczegółowej analizy geologicznej i geomorfologicznej. Pewnym problemem jest nazwa tego regionu, która winna nawiązywać do górskiego w większości charakteru regionu oraz jego położenia

w obrębie dwóch krain historyczno-etnograficznych. Taką nazwą mogłyby być „Góry Spisko-Szaryskie”.

Spośród omówionych możliwości najmniej kontrowersji wydaje się budzić wariant czwarty; proponuję zatem, by Góry Lewockie stanowiły makroregion fizyczno-geograficzny wraz z Górami Bachuren i przyległymi do Gór Lewockich częściami Międzygórza Spisko-Szaryskiego.

Podsumowanie

Zaproponowane w artykule rozwiązania czterech problemów regionalizacji fizycznogeograficznej Centralnych Karpat Zachodnich stanowią wstęp do dyskusji nad regionalizacją Karpat Zachodnich, a szczególnie przedstawianych tu dylematów. Niewątpliwie bowiem w podziale regionalnym tej podprowincji fizycznogeograficznej istnieje znacznie więcej wątpliwości i znaków zapytania. W artykule skoncentrowano się wyłącznie na obszarach sąsiadujących z Tatrami, przy czym celowo pominięto problemy z odpowiednio szczegółowym wytyczeniem niektórych odcinków granicy Tatr, gdyż zagadnienie to jest obecnie przedmiotem szczegółowych studiów terenowych (prowadzonych m.in. przez autora niniejszej pracy), które jeszcze nie zostały zakończone.

Przy okazji powyższych rozważań można postawić pytanie, dlaczego w obszarze, wydawałoby się dobrze zbadanym i mającym przynajmniej dwa pełne szczegółowe podziały regionalne (fizycznogeograficzny J. Kondrackiego [1978] oraz geomorfologiczny J. Mazura i M. Lukniša, 1982), istnieje tak wiele problemów z zasięgiem i rangą jednostek regionalnych. Prawdopodobnie wynika to z dwóch powodów.

Pierwszym z nich są różne kryteria dwóch wykonywanych regionalizacji, co powoduje w niektórych miejscach rozbieżność stosowanych rozwiązań. Tak jest w przypadku Szypskiej Fatry, a także Gór Lewockich, przy czym w drugim przypadku oba zastosowane rozwiązania nie były zadowalające. Drugim, i być może ważniejszym powodem, jest skala przeprowadzanej regionalizacji, w obu przypadkach przeglądowa. Powoduje ona zbyt ogólne określanie przebiegu granic; próby ich wykreślenia w skali bardziej szczegółowej skutkują uwydatnieniem problemów, które wcześniej nie były dostrzegane. Ponadto niektóre rozwiązania okazują się niedoskonałe na etapie dokonywania podziałów bardziej szczegółowych; przykładowo dopiero próba wydzielenia mikroregionów w obrębie Kotliny Liptowskiej i Kotliny Spiskiej pokazuje konieczność wyróżnienia odrębnego mezoregionu Szczyrbskiego Działu.

Wydaje się zatem celowe dokonanie bardziej szczegółowego (do szczebla mikroregionu włącznie) fizycznogeograficznego podziału regionalnego Centralnych Karpat Zachodnich, a może i całych Karpat Zachodnich. Pozwoli to nie tylko na lepsze poznanie tego obszaru, lecz i na identyfikację oraz przeprowadzenie prób rozwiązania innych problemów z fizycznogeograficzną regionalizacją badanych regionów.

Literatura

- Balon J., German K., Kozak J., Malara H., Widacki W., Ziaja W., 1995, *Regiony fizycznogeograficzne* [w:] J. Warszńska (red.), *Karpaty Polskie*, UJ, Kraków, 117–130.
- Balon J., 2000, *Z metodyki prowadzenia granic regionów fizycznogeograficznych w górach*, Problemy Ekologii Krajobrazu, VII, 33–48.
- Balon J., Jodłowski M., 2005, *Regionalizacja fizycznogeograficzna pogranicza polsko-słowackiego*, Problemy Ekologii Krajobrazu, XII, 69–76.
- Jodłowski M., Balon J., 2005, *Pogranicze polsko-słowackie w dotychczasowych podziałach regionalnych*, Problemy Ekologii Krajobrazu, XII, 59–68.
- Czeppe Z., German K., 1979, *Regiony fizycznogeograficzne* [w:] *Atlas Województwa Miejskiego Krakowskiego*, PAN, Kraków.
- Gross P., Köhler E., Haško J., Halouzka R., Mello J., Nagy A. i in., 1993, *Geologia južnej a východnej Oravy*, Geologický Ústav Dioníza Štúra, Bratislava.
- Haško J., Polak M., 1978, *Geologická mapa Kysuckých Vrchov a Krivánskej Malej Fatry, 1:50 000*, Geologický Ústav Dioníza Štúra, Bratislava.
- Hromádka J., 1956, *Orografické tridení Československé Republiky*, Sborník Československé společnosti zeměpisné, 11, 3–4.
- Klimaszewski M. (red.), 1972, *Geomorfologia Polski, tom 1, Polska Południowa, Góry i Wyżyny*, PWN, Warszawa.
- Kondracki J., 1976, *Podstawy regionalizacji fizycznogeograficznej*, PWN, Warszawa.
- Kondracki J., 1978, *Karpaty*, Wyd. Szkolne i Pedagog., Warszawa.
- Mazur E., Krippel E., 1982, *Typy súčasnej krajiny, mapa 1:500 000* [w:] *Atlas Slovenskej Socialistickej Republiky*, Slovenská Akadémia Vied, Slovenský Úrad Geodézie a Kartografie, Bratislava, 102–103.
- Mazur E., Lukniš M., 1978, *Regionalne geomorfologické členenie Slovenska*, Geografický časopis, 2, 30, 101–125.
- Mazur E., Lukniš M., 1982, *Geomorfologické jednotky, mapa 1:500 000* [w:] *Atlas Slovenskej Socialistickej Republiky*, Slovenská Akadémia Vied, Slovenský Úrad Geodézie a Kartografie, Bratislava, 54–55.
- Plesnik P., 1995, *Fytogeografické (vegetačné) členenie Slovenska*, Geografický časopis, 3, 47, 149–182.
- Polak M., Bujnovský A., Kohút M. (red.), 1997, *Geologická mapa Veľkej Fatry, 1:50 000*, Geologická Služba Slovenskej Republiky, Bratislava.
- Widacki W., 1981, *Klasyfikacja granic geokompleksów*, Zeszyty Naukowe UJ, Prace Geograficzne, 53, 19–26.

Jarosław Balon
 Uniwersytet Jagielloński,
 Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej,
 ul. Gronostajowa 7, 30-387 Kraków,
 e-mail: j.balon@geo.uj.edu.pl

